

NOTES FILOLÒGIQUES SOBRE EL *LIBER DE SANCTA MARIA* DE RAMON LLULL

Pere Villalba

Universitat Autònoma de Barcelona

Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana

RESUM: Aquest estudi es proposa investigar diversos tractaments gramaticals que el *Liber de Sancta Maria* de Ramon Llull ha sofert al llarg de la seva recepció a mans de copistes i traductors, amb la finalitat d'establir punts de referència per a futurs filòlegs de Llull a l'hora de decidir entre diverses tradicions.

KEY WORDS: Ramon Llull [Raimundus Lullus, Raymond Lulle, Raimundo Lulio], textual tradition, translation, critical edition, Humanismus, Lefèvre d'Étaples [Jacobus Faber Stapulensis].

ABSTRACT: This study focuses the various treatments in some grammatical points that the *Liber de sancta Maria* of Raimundus Lullus has suffered in its reception through the copists and translators, in order to establish a warning to the Lullian filologists when deciding between different traditions.

Les influències dels diversos interventors en la transmissió de les obres lullianes comencen a ser objecte d'atenció per part dels estudiosos. M'estic referint a la valoració de la pressió que els editors renaixentistes, els traductors i, anteriorment, els copistes i traductors del català al llatí, i del llatí al català, de les obres de Ramon Llull, han exercit sobre la fidelitat o no-fidelitat al text primigeni.

Deixant per coneguts els escassos estudis fets sobre el lèxic lullian d'anys enrere,¹ voldria aquí citar un article important per la seva claredat i innovació en el camp que

---

¹ Vaig tenir ocasió de contribuir puntualment amb un estudi sobre la confecció del lèxic llatí per part de Ramon Llull, en el qual recullo la bibliografia *ad hoc*: «El llatí de Ramon Llull [I]», a *Homenatge a Miquel Dolç*, Actes del XII Simposi de la Secció Catalana i I de la Secció Balear de la SEEC, Palma, 1 al 4 de febrer de 1996, [eds.] M. del C. Bosch - M. A. Fornés, Palma de Mallorca 1997, 445-449. Ara, és imprescindible la consulta dels estudis de MARIO RUFFINI, publicats a *Estudios Lulianos*, següents: «Lo stile del Lullo nel *Llibre del orde de cavaylerie*», EL III (1959), 37-52, 251-262 (estudi sobre el text català); «Il ritmo prosaico nella *Vita Beati Raymundi Lulli*», EL V (1961), 5-60 (encara que no sigui una obra de Ramon Llull); «Osservazioni sulla rima finale del *Plant de Nostra Dona Santa Maria*», EL X (1966), 129-140; XI (1967), 21-30. També s'ha de consultar JORDI RUBIÓ BALAGUER, «L'expressió literària en l'obra lulliana», EL V (1961), 133-144.

suara he esmentat. El professor Peter Walter, des de la seva perspectiva de teòleg, ha introduït una tendència en la investigació sobre la recepció dels textos lullians que s'haurà de prosseguir, si volem arribar, amb el temps, a definir-nos amb més seguretat sobre l'autenticitat de paraules, frases i estructures en les obres de Ramon Llull. Walter se centra en l'actuació de Lefèvre d'Étaples sobre l'edició del text del *Liber natalis pueri paruuli Christi Jesu*,² que arriba a concretar en els principis següents: canvis en l'estructura del text, variants en el context històric de l'obra, correccions gramaticals i estilístiques, precisions teològiques i filosòfiques, afegitons en les citacions bíbliques i canvis de la terminologia lullística. Aquest és el mètode a seguir, i, d'aquesta manera, arribarà el dia en què algun estudiós podrà fer-ne la síntesi, i quedaran clarificats molts dels punts i aspectes controvertits de l'obra i del pensament de Ramon Llull.

Per la meua banda, he tingut l'oportunitat de llegir el text del *Liber de sancta Maria* (1290-1292; Montpeller ?), en el seu procés de proves i revisions, i, per generositat de la seva editora, la professora Blanca Garí, de la Universitat de Barcelona, he pogut fer algun sondeig en la línia de Walter que ara he comentat. Aquesta obra lulliana desafia els esquemes tradicionals, pel que fa a continguts marians, i eleva a la categoria dels universals la coneguda devoció a Maria. Una obra, doncs, altament teològica i pietosa, estructurada segons l'*Ars*, que és qui la relleuça a la categoria universal.

1. Les versions existents del text

Voldríem oferir aquí un estudi comparatiu de textos variats extrets dels diversos sondeigs que hem fet en l'esmentada obra mariana, comprenent-ne totes quatre versions:

— el text llatí, transmès pel manuscrit *P* de París, d'una data molt propera al mateix Ramon Llull, que es pot dir, en general, que resulta molt correcte;

— l'edició príncep (*r*), feta per Lefèvre d'Étaples (Jacob Faber Stapulensis), de 1499, el qual, en línies generals, intenta deixar més clar el text rebut;

— el text català (*cat*), que es transmet en un manuscrit de finals del segle XIV, conservat a Mallorca;³

— i la traducció castellana (*cast*), que apareix l'any 1755 a Mallorca.⁴

2. Text, edició, traduccions catalana i castellana

En aquest estudi només escollirem la *uaria lectio* que sigui significativa, la que creiem que pot afectar de debò els continguts o constituir una forma peculiar d'expressió

---

² PETER WALTER, *Jacobus Faber Stapulensis als Editor des Raimundus Lullus dargestellt am Beispiel des «Liber natalis pueri paruuli Christi Jesu»* a «Aristotelica et Lulliana, magistro doctissimo Charles H. Lohr, septuagesimum annum feliciter agenti, dedicata», Instrumenta patristica XXVI, Brepols, Bruges 1995, 545-559.

³ Edició de Mn. SALVADOR GALMÉS, *Libre de Sancta Maria*, Comissió Editora Lulliana, Palma de Mallorca 1915.

⁴ La cronologia de les obres és la donada per ANTONI BONNER, *Obres selectes de Ramon Llull*, Mallorca 1989, II, 539 i seg. Galmés data la versió castellana l'any 1756 (*op. cit.*, pàg. XIII).

que representi una variant volguda, deixant de banda els canvis d'ordre que solen respondre simplement a raons estilístiques sense transcendència, aspecte aquest, de l'ordre de les paraules, significatiu i a tenir en compte en altres moments. També volem advertir que no serem pas exhaustius, sinó que el nostre intent pretén merament indicar un estat de la qüestió.

2.1. Capítol I. De Bonitate

El llibre *De sancta Maria* comença amb un llarg pròleg, i, a continuació, s'estructura sobre trenta capítols, que es basen en els principis generals de l'art lulliana, en les grans virtuts i també sobre les diverses denominacions aplicades a Maria. Per la nostra banda, doncs, hem llegit d'una manera especial els capitolets que desenvolupen els principis universals lullians i les grans virtuts, i n'hem elegit algunes expressions que creiem que poden contribuir a aclarir el propòsit que seguim en aquest estudi.

En el cas concret del capítol redactat entorn del principi de la *Bonitas*, és convenient de recordar-ne abans la mateixa definició lulliana, que la concep amb el seu caràcter intrínsec i ontològic, car *Bonitas est ens, ratione cuius bonum agit bonum, et sic bonum est esse, et malum est non esse*.⁵ Tot, doncs, el que cau dins l'àmbit de Maria s'haurà de regir pel principi inalienable d'allò que és bo. Tot aquest llibre es desenvolupa fent ús de la dialèctica en forma de paràboles o de faules, els interlocutors de les quals representen escenes de veritable atmosfera surrealista:

P

expnd0: Et mihi uidetur, quod non diligas eam tantum quantum appares

r: et michi quidem uidetur ut non diligas eam in tantum quantum

cat: **ne a mi no par que vos amets tant nostra Dona com**

cast: *Ni me parece que tu ames á nuestra Señora tanto como quieren*

diligere illam (lín. 221-222).

illam diligere uideris (pàg. 7v).

fets aparès (pàg. 22).

significar tus palabras (pàg. 32).

COMENTARI. Es fa evident que el text llatí observa la mesura lèxica, i només utilitza l'estructura ajustada a una sola idea, és a dir, «que no l'estima en el grau que manifesta estimar-la». Lefèvre d'Étaples tracta el text fent-li tres agressions: a) el millora (afegint-hi el *quidem*ng1034, canviant la conjunció *quod* per *ut*, més clàssica), i b) dulcifica la correlació quantitativa *tantum quantum* per la progressiva *in tantum quantum*, que no recollirà la intenció de la primera versió, i c) alhora altera la imatge de l'*appares* («manifestes») en *uideris*, tot recorrent a l'ordre tradicional de les paraules (els complements, primer: illam (1), diligere (2), uideris (3)). En aquest cas, la versió

---

⁵ *Arbor scientiae*, I, I.1, 5-6, ed. Pere Villalba, *Raimundi Lulli opera latina* (= ROL) XXIVng1033, Corpus Christianorum, Continuatio mediaevalis CLXXX A, Brepols Publishers, Turnhout 2000.

catalana segueix la versió manuscrita, però simplificant per reducció de paraules (*illam diligere* = «fets»). La versió castellana amplifica i interpreta («quieren significar tus palabras»), tot alterant la intenció primigènia. Si hi apliquéssim la norma de la crítica textual segons la qual cal preferir l'expressió breu a l'extensa, hauríem de concloure que la versió catalana fou el primer text eixit de la mà de Llull; però es dona el cas que en altres moments no segueix aquesta regla.

2.2. Capítol II. De Magnitudine

El segon principi és definit com *illud [...] ambiens omnes extremitates essendi*,⁶ de manera que la unió de la naturalesa divina amb la humana no es podia produir si no es donava també la grandesa intrínseca en Maria:

P: Haec siquidem unio fieri non potuit, nisi in ipsa gloriosa et

r: haec siquidem unio fieri non potuit nisi in ipsa gloriosa et

cat: **Aquesta unió no pot esser feta sino en nostra Dona**

cast: *Esta union, dixo la Alabanza, no se pudo hacer convenientemente, sino en nuestra Señora*

uirgine Maria, et de carne et sanguine illius (lín. 75-76).

uirgine maria, et de eius carne, et pretioso sanguine (pàg. 84v).

e de la carn e de la sanc de nostra Dona (pàg. 26).

y de su Carne y Sangre (pàg. 40).

COMENTARI. La preocupació en aquestes tres darreres versions respecte del text llatí se centra en l'adjudicació del possessiu *illius* del final. El comportament de Lefèvre d'Étaples en aquest punt es limita a introduir un tòpic literari (*pretioso*), aplicat a la sang, en substitució del pronom demostratiu/possessiu, la qual cosa indica un intent de matisació simplement recurrent i, en certa manera, dignificador. La versió catalana està en la mateixa línia pel que fa a la precisió de l'*illius* però substituint-lo pel seu subjecte, «de nostra Dona», expressió que tradueix el parlar romànic. Ara bé, la versió castellana emfasitza tota la frase: introdueix el subjecte, «dixo la Alabanza» (que és la personalització del concepte parlant), l'amplia adverbialment («convenientemente»), i altera la referència a Maria en la línia de la versió catalana, «en nuestra Señora».

* * *

Poc més avall, en aquest mateix capítol, es pot llegir:

P: ita quod tua magnitudo, quam habes amando, intelligendo et

rdtw-3: ita ut tua magnitudo quam habes amando, intelligendo et

cat: **en axí que la vostra granea la qual havets en amar, entendre**

---

⁶ *Ibidem*, 45-46.

cast: que la Grandeza de vuestro acordar, conocer y amar,
 recolendo, magnificat magnitudinem suam illis amandi,
 recolendo magnificet magnitudinem illorum ad tuum filium et te
e membrar, engraneix la granea de lur amar,
engrandece la Grandeza de su

intelligendi et recolendi, atque magnitudo bonitatis tuae
 amandum, intelligendum et recolendum, atque magnitudo bonitatis tuae
entendre e membrar, e la granea de la vostra bondat
acordar, conocer y amar, y la Grandeza de vuestra Bondad

magnificat magnitudinem etc. illorum (lín. 135-138).
 magnificat magnitudinem bonitatis illorum (pàg. 9v).ar **engraneix la granea de lur bondat, i axí dels altres** (pàg. 28).
engrandece la de su Bondad, y lo mismo hacen todas las demas perfecciones vuestras á todas las suyas (pàg. 45).

COMENTARI. No hi ha dubte que la concisió del primer text llatí és ja una garantia de la seva primacia: aquest llatí és d'allò més correcte dins el seu moment, per la seva capacitat de síntesi i per la claredat de la seva articulació morfològica. Però anem per parts. L'oració causal introduïda per *ita quod* + indicatiu és entesa per Lefèvre d'Étaples com una oració consecutiva *ita ut* + subjuntiu, la qual varia la intenció del pensador, transposant una idea real i objectiva (amb indicatiu) en una de possible (amb subjuntiu); la *lectio difficilior* «magnificat magnitudinem suam illis amandi» és retraduïda (*illis = illorum*: canvi d'un datiu de finalitat/interès per un simple genitiu demostratiu/possessiu) i s'hi afegeix una notable amplificació (*ad tuum filium et te amandum*). La versió catalana observa una estricta literalitat amb el text de *P*, separant-se notablement del d'Étaples. Finalment, tant el català com el castellà amplifiquen diversament l'*etc.* 34 del text llatí.

* * *

Més avall, en aquest mateix capitolet, es troba:

P: Iterum iste labor est intentione secunda sed placitum, quod
r: iterum corporeorum placitum et labor sunt intentione secunda:
cat: e en après, aquell treball es per la segona entenció, e lo
cast: y despues este trabajo es por la segunda intencion, y el

in spiritualibus habetur, est intentione prima (lín. 304-306]
 placitum autem spiritualium intentione prima (pàg. 10v).
plaer que hom ha de les coses esperituaes es per la primera (pàg. 34).
placer, que tiene el alma en las cosas espirituales, es por la primera (pàg. 53).

COMENTARI. En general es pot dir que el text de *P*, *cat* i *cast* presenta una correcció unànime, i només hi farem l'observació sobre la traducció de l'*ang1034 Iterum*, que és idèntica en les dues llengües romàniques, i la del *sed*, que de conjunció adversativa passa a conjunció illativa en totes dues traduccions; la conclusió més immediata ens portaria a afirmar que la traducció castellana depèn de la traducció catalana.

Ara bé, el problema d'aquest text rau en la interpretació, en l'explicitació, en l'esperit pedagògic i preocupat per la seva intel·lecció de la redacció d'Étaples: tradueix els continguts, no la forma; però es dona el cas que la forma, a vegades, és part de la substància gramatical, i una part prou exigent per ser respectada. Així, doncs, el text de *P* no parla dels plaers corporals (*corporeorum placitum et*) ni dels espirituals (*placitum [...] spiritualium*), per bé que s'hi estigui referint, però d'Étaples està preocupat per la intel·lecció de la frase, i la refà.

2.3. Capítol XXII. De continentia

En arribar a l'exposició de les virtuts, vet aquí algun tret característic:

P: Numquid etiam sufficit ei recolere, intelligere et diligere

r34 : Numquid etiam sufficit illi⁷ recolere, intelligere et diligere

cat: **E encara, que aquell pobre serà contengut en membrar, entendre e amar**

cast: *Tambien el tal hombre se contendria acordando, entendiendo y amando*

suummet esse impriuabile quoad animam, quod habere suummet esse impriuabile et indeficiens quoad animam, quod habere

son esser meteix lo qual haver

su mismo ser, que no tenia

non solebat, cum nihil esset, similiter et uitam aeternam, quae

non solebat, cum nihil esset, similiter et uitam aeternam, quae

d0no solia quan res no era? (pàg. 169) ----- *siendo nada,*
[y teniendo en su memoria, entendimiento y voluntad la otra vida,]

numquam deficiet ei? (lín. 169-172).

numquam deficiet illi? (42v).

-----
que siempre durará en la bienaventuranza (pàg. 277).

COMENTARI. En relació amb el text d'Étaples, ja es veu el canvi reiteratiu del pronom *ei* de *P* per un *illi*, equivocant-se, tal volta, pel fet de canviar els valors anafòrics pels de la simple proximitat a qui parla o escolta, la qual cosa en el context d'aquestes línies no sembla que s'hi escaigui. Però queda un aspecte més significatiu: l'afegit *et indeficiens* d'Étaples vol insistir en el caràcter no defallent de l'ànima humana, per bé que sigui indestructible (*impriuabile*): per raons doctrinals i, potser, catequètiques, tot i que resulta un afegit repetitiu, en tant que poc després apareixerà *numquam deficiet*.

El comportament de la versió catalana és exacte, si bé n'elimina la darrera part per raons que desconeixem, encara que hi podem adduir el fet que la idea sembla repetitiva. En canvi, la versió castellana es esplèndida en aquest acabament, fins al punt de fer una

---

⁷ Aquest canvi pronominal és reiteratiu.

2.5. *Varia*

Esmentarem algunes de les peculiaritats de l'edició de Lefèvre d'Étaples en aquells casos també significatius, car, de canvis per raons només estètiques, n'hi ha força més:

A. Addicions

— afegits sintàctics per millorar l'expressió: ut ea mihi largiatur, Pròl., lín. 246] ut ea mihi largiatur *quorum indigeo* *r* 4v: és evident que les dues darreres paraules no afegeixen res de substancial a la idea base, però l'editor ha volgut dibuixar millor l'estat de precarietat en què es troba el suplicant repetint la mateixa paraula que una línia més amunt ha utilitzat (*cum aliquibus indigeo*, lín. 244-245);

— afegits conceptuals: beatam Mariam, Pròl., lín. 309] beatam mariam Dei matrem *r* 5r; – beatam Mariam dominam nostram, Pròl., lín. 327-328] beatissimam Dei matrem mariam et dominam nostram *r* 5r.

B. Canvis conceptuals

— substitució de l'ornat d'una paraula per un mot amb contingut deduïble del context: dominam nostram, Pròl., lín. 247] clementem dominam *r* 4v;

— substitució per donar una qualitat: dominam nostram, Pròl., lín. 303] dominam gloriosam *r* 5rng1034 ; — beata Maria domina nostra, I, lín. 99] beata Maria domina gloriosa *r* 6v;

— aproximació a la intimitat: Domine, Pròl., lín. 250] amice *r* 4v.

C. Variants lexicosintàctiques:

— canvis de mots per raons d'intensitat i matisació: uulnerauit, Pròl., lín. 257] sauciauit *r* 4v;

— canvis d'estructura sintàctica: dirige nos, Pròl., lín. 339] dirige a te petimus *r* 5r.

— canvis classicistes: potui impetrare, Pròl., lín. 323] perficere ualui *r* 5r; — haec de diuitiis suis uiuebat, regens magnam domum, rogabat, III, 94-95] haec de diuitiis suis uiuebat, magnam curans familiam, erogabat *r* 11rng1034 .

— canvi per rebuig: omnes moderni, Pròl., lín. 323-324] omnes hoc tempore uiuentes *r* 5r; — quidam diues burgensis erat, III, 87-88] quidam diues ciuis habitabat *r* 11r.

D. Ampliacions

— per raons de claredat sintàctica: Ordinaueruntque procedere secundum triginta principia, Pròl., lín. 354] et ordinatum fuit quod loquerentur secundum triginta principia *r* 5v;

— quoniam talibus conturbarer, I, lín. 217] quoniam talibus sermonibus plurimum conturbarer *r* 7v;

— non prorumperent extra, quae dico, I, lín. 221] non prorumperent extra me uerba quae dico *r* 7v;

— Et mihi uidetur, quod non, I, lín. 221-222] et michi quidem uidetur ut non *r* 7w-3v;

— cum uideret se non posse illam ducere uoluntarie, posuit, III, 99-100] cum uideret illam non posse ad suam uoluntatem ducere, imposuit *r* 11r;

— ut multum bonum agant, ex quo possunt, III, 168] ut multum bonum agant, ex quo id amplius quam inferiores possunt *ang1034 r* 11v.

E. Afegitons

- afegits de matís: nec, per ueniale actuale, uenialiter etiam peccauit, I, lín. 53-54] nec per ueniale actuale uenialiter etiam peccauit unquam *r* 6r;
- neque filius tuus, I, lín. 159] neque benedictus filius tuus *r* 7r.

F. Millores formals

- millores de construcció: super beatam dominam nostram, I, lín. 202] in beatissima domina nostra *r* 7v.
- canvis per raons de sensibilitat teològica: dominam omnium pretiosam Dei genitricem, I, lín. 234-235] dominam omnium pretiosissimam eius genitricem *r* 7v.
- canvis per intensificar la idea: quia consistit bona, I, lín. 58-59] quia tota existit bona *r* 6r4;
- exempla mala, III, 163] malae uitae exemplum *r* 11v.

G. Errors

- mala lectura: intentio tui Dei Patris, I, lín. 130] intentio te deprecandi *r* 6v.

H. Peculiaritats gramaticals

- tendència generalitzada a substituir el *quod* per l'*ut* en funció completiva.

2.6. Ús de la preposició *prae*

A banda de la collació d'aquests fragments i construccions, també voldríem portar a la consideració dels filòlegs l'ús escàs, per no dir insòlit, de la preposició *prae* en el *Liber de sancta Maria*. És sorprenent, per altra banda, que aquesta preposició —que hem cercat en totes les obres llatines lullianes publicades anteriorment en les ROL— aparegui només amb els valors «comparatius» i de «preferència»,⁸ i encara d'una manera molt restringida.

En l'obra, doncs, que estem analitzant, hem observat que la preposició *prae* és utilitzada amb una certa freqüència i d'una manera exclusiva sota els valors del registre «causal». Aquesta troballa ha reclamat un esforç d'atenció a l'hora de llegir-ne l'abreviatura en el manuscrit; aquest és el punt que voldríem analitzar aquí, tot atribuint a cada construcció la parcel·la de subjectivitat i d'objectivitat que sembla desprendre's del context:

---

⁸ Hem consultat tots els *Instrumenta lexicologica latina* disponibles, i el resultat és el que recollim aquí: *prae ceteris Deum diligit*, *Ars abbreviata praedicandi*, ROL XVIII, pàg. 151, lín. 756; *prae ceteris diligere*, ibídem, pàg. 99, lín. 345; *prae ceteris ualere*, ibídem, pàg. 80, lín. 178; *melior homo prae ceteris affirmatur*, *Quae lex sit magis bonadw-3*, ROL XVIII, pàg. 175, lín. 41; *prae ceteris hominibus excellens*, ibídem, pàg. 189, lín. 251; *prae ceteris peramatur*, *De uirtute ueniali*, pàg. 236, lín. 127; *diligit prae aliis*, ibídem, pàg. 239, lín. 237; *ius diuinum prae omnibus exspectandum est*, *Ars breuis, quae est de inuentione iuris*, ROL XII, VI, lín. 868.

1. Tu, mater pietatis, cum sub cruce adesses et aspiceres filium tuum morientem pro iustitia Dei Patris, genus humanum restaurans, et pro iniuria Iudaeorum, illum occidentium, tunc temporis maestissima flebas **prae angustifero dolore, passione et morte**, quas in filio tuo conspiciebas (cap. XII, lín. 128-132): causa subjectiva.

2. Sed inter cetera quoddam peccatum luxuriae, quod ipse rex commiserat, noluit **prae uerecundia** confiteri (cap. XIII, lín. 113-114): causa objectiva.

3. Laus —inquit Eremita—, quidam praelatus et quidam princeps diligebant ualde beatissimam Dei matrem, et **prae uehementi amore** eius conabantur, quantum poterant, in aliquibus assimilari ei (cap. XVII, lín. 58-60): causa subjectiva.

4. Quaedam regina erat ualde bona et sancta, ualde diligens reginam humilitatis Dei genitricem, et **prae uehementi amore** beatissimae uirginis humiliauerat uoluntatem suam (cap. XVII, lín. 65-67): causa subjectiva.

5. Magna ergo fuit fides eius, cum ipsa cruciata, tristis, dolens et desolata **prae morte** dilectissimi filii sui, quem sine culpa tormentari et occidi conspiciebat, in nihilo fidem suam uiolauit (cap. XX, lín. 33-36): causa objectiva.

6. Valde plorauit Oratio, deprecans beatissimam reginam caeli, ut si in aliquo, quod dixerat, errasset, dimitteretur ei, quoniam ueritas et superabundantia cordis sic eam loqui compulerant **prae nimio affectu** multiplicationis et exaltationis fidei christianae (cap. XX, lín. 212-215): causa subjectiva.

7. Immo quidquid potuerunt, egerunt ad multiplicandum pietatem in ea, ut **prae uehementi pietate** haberet maiorem passionem et dolorem, quam magnitudo et potestas in ea dare et multiplicare potuerunt (cap. XXIV, lín. 12-15): causa subjectiva.

8. **Prae magnitudine sua** correspondere oportet toti pietati, quam ipsa beatissima mater habebit usque in diem iudicii (cap. XXIV, 24-25): causa objectiva.

9. **Prae magnitudine** consolationis et laetitiae, quae illis inde surgit (cap. XXV, lín. 43-44): causa objectiva.

10. Et **prae uehementi amore** eleemosynae, cum poterat, libenter eleemosynam dabat (cap. XXVII, lín. 74-75): causa subjectiva.

11. Sed cum **prae magnitudine** illius non posset eam [temptationem luxuriae] perdere, considerauit infernales poenas, ut **prae timore** illarum perderet temptationem (cap. XXIX, lín. 87-89): causa objectiva / causa subjectiva.

Amb la intenció de presentar un resultat d'aquest breu incís filològic, voldríem projectar només dues preguntes retòriques: no haurà de tenir-se en compte l'aparició de certes formes gramaticals fins ara desconegudes en les edicions llatines lullianes, a l'hora de valorar alguna còpia manuscrita? No podrà servir alguna de les peculiaritats gramaticals d'ajuda per conèixer el lloc de la redacció de l'obra, la seva cronologia, la procedència del copista o del traductor, les tendències d'escoles, o l'*scriptorium* d'on prové?

3. Conclusions generals

Com es fa prou evident només a través d'aquest breu mostrari, mantenim la hipòtesi que l'increment dels estudis filològics sobre les obres llatines de Ramon Llull posarà de manifest una pedrera de relacions transversals fins ara insospitades. Aquests exercicis estan ara tot just començant. Esperem que l'actual revolució, a nivell internacional, dels estudis lullians, tant sobre les versions llatines com sobre les catalanes, porti al fi desitjat,

és a dir, a un millor i més gran coneixement del filòsof Ramon Llull, a qui escau molt bé l'apel·latiu de «mestre d'Europa», que he llegit en algun lloc (ensenyà conductes a papes, als prínceps cristians, als rics i als pobres, exposà i defensà les grans directrius de la cristiandat, dialogà amb els musulmans i jueus).

Per altra banda, és evident que Ramon Llull queda empobrit, si s'estudia només des d'una de les perspectives filològiques: no hi ha un Llull català i un de llatí; hi ha molts Llulls: el d'ell mateix, és a dir, el geni pròpiament lullian, el dels copistes, el dels traductors, el dels editors, el dels rapsodes, el dels dramaturgs, el dels músics, el dels místics, el dels filòsofs, el dels teòlegs i el dels literats i poetes, de manera que l'obra lulliana dispensa una àmplia acollida a totes les línies d'investigació, excloent qualsevol propietat acaparadora, que sempre representa un retall de la noblesa de l'intel·lecte humà. Calen els estudis filològics i històrics en primer lloc, fets d'una manera molt rigorosa; la resta es produirà necessàriament. En conclusió, doncs, no es pot conèixer Ramon Llull des d'una sola via: calen els esforços de tothom, fins i tot dels antilullistes (si n'hi ha, és clar!).

Un darrer punt: atès que la doctrina lulliana es va repetint una i altra vegada al llarg de les obres, també serà molt convenient de fer un estudi comparatiu de les expressions, dels girs reiteratius i tractaments matisats de les idees.

Esperem també que els mitjans informàtics permetin de fer una gramàtica sobre el llatí i el català (amb el temps, també de l'àrab) de Ramon Llull, que pel que fa al llatí hom ja ha esbossat: tot preveient-ne els resultats, estic segur que Ramon Llull coneixia molt bé el llatí del seu temps, que fins i tot en va rebre una docència suficientment àmplia, per molt que ell mateix digui que no sap gramàtica: no és pas cert que la paraula *grammatica* només evocui un grau suficient de coneixements del llatí, sinó que representa quelcom més, com seria el cas d'escriure bellament, amb riquesa de lèxic i seguint les clàusules pròpies del llatí; això darrer és el que Ramon Llull volia dir quan confessava la seva ignorància. Tot això, però, haurà de ser estudiat amb un gran aprofundiment, i sense deixar de banda els coneixements dels *realia* i de la filosofia i la teologia lullianes, i la història del seu temps.

Fora ja del text d'aquest estudi, voldria manifestar que espero veure un altre tractament de la persona, i fins i tot de la imatge, de Ramon Llull, allunyada de l'estampa velleïtosa que es recull i s'emfasitza en moltes biografies i declaracions periodístiques. No s'ha d'oblidar que és el mateix Ramon Llull qui té cura a presentar-se malament, fent tot un acte d'enviliment personal, a imatge i semblança d'un Francesc d'Assís: no es pot oblidar que ell viu en uns anys de plena efervescència franciscana (Francesc mor el 1226, és canonitzat el 1228), i opta per una vida civil lliurada a la investigació en filosofia i en teologia, totalment obert als interessos científics i als moviments polítics, socials i eclesials de la seva època, sense admetre càrrecs eclesiàstics ni polítics, tal com el *poveretto* havia ensenyat: tot un art d'ennobliment personal! Precisament l'estudi biogràfic que estem realitzant basant-nos exclusivament en documents autèntics reproduceix un Ramon Llull realista, intel·lectual, escriptor, d'una sensibilitat exquisida, la imatge pròpia d'un pensador rigorós i conseqüent.